

TÜRÜK
Uluslararası Dil, Edebiyat
ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi
2016 Yıl:4, Sayı:7
Sayfa:287-296

ISSN: 2147-8872

ÂŞIKLARIN YAŞAMLARIYLA İLGİLİ TÜRK HALK HİKÂYESLERİ^{1*}

İlhan Başgöz
Çev: Serdar Uğurlu^{}**

Türk halk edebiyatı geleneğine göre, on beşinci yüzyıldan beri, halk türkülerini² ve belli başlı popüler halk hikâyelerini ezberlerinden anlatanlar, âşık diye adlandırılmaktadır. Bu âşıklar (artık Ozan denilmektedir) kendi ve diğer âşıkların bestelerini seslendirirler ve bu arada kendilerine saz denilen bir telli enstrüman da eşlik etmektedir. Bu halk şarkıcıları genellikle küçük taşra kasaba ve köy çevrelerinde doğarlar ve göçebe ya da yarı-göçebe koşullarda yaşarlar. Şehirlerin edebiyatlarıyla ilişkiye geçtiklerindeyse karakterlerini kaybetmeye başlarlar. Onlar, halka açık toplantı yerlerinde, kahvehanelerde, pazar yerlerinde, düğün merasimlerinde, sünnet törenlerinde ya da bir bey veya ağanın hazırlattığı özel bir evde sanatlarını icra ederler. Bu yerlerde âşıklar sanatlarını ve hislerini icra ederek hem kendilerini tatmin ederler hem de yaşamaları için ihtiyaç duydukları parayı kazanırlar. Âşıkların ayarlamak zorunda oldukları sosyal çevrenin bu etkisi, mesleklerinde güçlü bir şekilde yansımaktadır.³

¹ Alide Eberhard, Berkeley tarafından tercüme edilmiştir.

² Türk halk türkeleri, bir dizedeki hece sayısına, kafiyeye düzenine ve mısra sayısına göre isimlendirilmektedir. En sık kullanılan iki şekil koşma ve manidir. Şiirin hacmi ise her biri dört mısradan meydana gelen üç ya da daha fazla dördlükten oluşmaktadır. Bir dizedeki hece sayısı genellikle yedidir. Uyakları ilk dördlükte -a, b, c, d; ikinci dördlükte -d, d, d, b; üçüncü dördlükte -e, e, e, b şeklinde devam etmektedir. Mani genellikle yedi hece ve her biri bir diğerinden bağımsız dört satırdan meydana gelmektedir. Kafiyelenişi a, a, b, a şeklindedir. Salgın hastalık, yangın, fırtına ve savaş gibi hadiseleri tasvir eden şiirlere destan denilmektedir. Aşk ve doğa ile ilgili şiirlere güzelleme denilmektedir. Satirik şiirlere ve sosyal eleştirilerin yapıldığı şiirlere taşlama denilmektedir. Ölümün anlatıldığı ve diğer acıklı hadiselerin aktarıldığı şiirlere ağıt denilirken, kahramanlık ve dövüş konularının işlendiği şiirlere koçaklama denilmektedir.

³ Bu, İnönü Ansiklopedisi'nde (Ankara), P. Naili Boratav tarafından yazılan bir makalenin özetidir.

*Bu çalışma, İlhan Başgöz'ün American Folklore Society kurumunun, The Journal of American Folklore dergisinde 65. cilt, 258. Sayı, 331-339 sayfaları arasında "Turkish Folk Stories about the Lives of Minstrels" başlığı altında 1952 yılında yayınlanmış olan makalesinin Türkçe'ye çevirisidir.

**Yrd. Doç. Dr., Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi, sugurlu@ibu.edu.tr

Türk halk edebiyatı tarihinde, on beşinci yüzyıldan önce âşık ismi mevcut olmamakla birlikte, tabiri caizse bu dönemde âşıkların atalarına rastlanılmaktadır. Biz bu atalara on birinci yüzyıldaki birçok Türk boyunda Ozan denildiğini bilmekteyiz. Ozanlar tarafından icra edilen kahramanlık şiirleri kısmen dramatik hikâyelerden meydana gelmektedir ve bu şiirlerin, saz benzeri kopuz denilen bir enstrüman eşliğinde söylendiği bilinmektedir. İnsanlar bu ozanları mistik kişilerden sayarlar. Ozanlar zamanla göçebe hayat şartlarından uzaklaşınca yavaş yavaş yerleşik hayatın âşıklarına dönüşmüşlerdir. On beşinci yüzyıldan sonra yani âşıkların toplumda ortaya çıkmasından sonra, nazım ve nesir karışımından oluşan halk hikâyelerini de üreten edebiyatın yeni bir şubesi türemiştir. Bu hikâyelerin ezberden okunması üç gece, beş gece, yedi gece ve hatta bazen dokuz gece sürmektedir. Her âşık hikâyenin nesir bölümlerini ezberinden okumaktadır. Derin bir hissiyat ve heyecanla ifade edilecek olan hikâyenin bu bölümleri, şairane bir tarzdadır. Her âşık, halk hikâyelerini, halk şarkısı tarzında ve omzunda asılı olan sazının da eşliğinde söyler. Âşığın sazıyla birlikte dinleyicilerinin arasında yürütmesi, tek kişilik bir oyunun icrası gibi görünmektedir. Hikâye anlatan bir âşık, bir oyuncu, müzisyen, meddah ya da bir şair gibidir. Âşığın kendisine has bir tekniği, kıyafeti ve geleneği vardır. Seyirciler genellikle bu geleneğe uymak zorundadırlar. Konularına göre Türk halk hikâyeleri aşağıdaki gibi konularına göre sınıflandırılabilir. (A) kahramanlık hikâyeleri: Bu tür hikâyeler genellikle seyahatlerden, savaşlardan ve güçlü aşklardan bahsetmektedir. Kahramanlık hakkındaki Türk halk hikâyelerinin önemli bir kısmı Köroğlu denilen tanınmış bir kahramanın etrafında şekillenmektedir. (B) Aşk hikâyeleri. Bu hikâyelerin kahramanları cesaret ve güç olarak üstün değildir. Hikâyeler sıradan insanların aşk maceralarını anlatır. Kahramanların bazıları gerçekte asla yaşamamıştır fakat bazıları ise "Kerem ve Aslı", "Âşık Garib ve Şahsenem", "Emrah ve Selvi," hikâyelerindeki âşıklar gibi gerçekte yaşamış âşıklardır. Kerem, Âşık Garib ve Emrah gerçekte yaşadığı bilinen âşıklardır. Türk halk hikâyeleri temalarını gerçek hadiselerden, âşıkların hayat hikâyelerinden, destanlardan, peri masallarından ve klasik ilahi aşk hikâyelerinden almıştır. İkinci olarak da Fars ve Araplardan Türk edebiyatına geçmiştir.

Bu makalede, çoğunlukla ozanların hayatını anlatmakta olan (B) grubu hikâyeleri ile ilgili olacaktır. Bu tür hikâyeler bugün bile Doğu Anadolu'da vardır ve Âşıklar tarafından da anlatılmaktadır. Âşıkların hayatlarını anlatan ve benzer âşıkların şiirlerini ihtiva eden Türk halk hikâyeleri bir türe indirgenebilir: Kahraman olan halk ozanı gençlik döneminde gördüğü bir rüyada bir yaşlı pirin elinden ya da Hızır İlyas'ın⁴ elinden bir aşk dolusu alıp içer ve bunun üzerine bir güzele âşık olur. Âşığa aşk dolusu vererek onu büyüleyen bu kişi, sık sık âşığın rüyasına girer ve ona kızı tekrar tekrar gösterir. Aşk dolusu kahramana ayrıca şiir yazma yeteneğini de verir.⁵ Diğer taraftan ayrıca kız da aynı yaşlı pirin elinden içtiği aşk dolusunun

⁴ Çevirmenin notu: Hızır ya da Hızır İlyas, bazılarının Aziz Georje diye bildikleri, antik dönemde de yakın Ortadoğu'nun bahar tanrıları diye bilinen ünlü bir azizdir. Bugünkü inanışlara göre Hızır bahar festivali gününde (Hidrellez) bir nehir üzerinde ya da bir köprüde güneş doğmadan önce ortaya çıkar ve dileklerin yerine getirilmesini sağlar.

⁵ Bir aşk içeceği yoluyla âşık olma motifi değişik formlarda karşımıza çıkabilmektedir. Köy ve taşra kasabalarında söylemiş olan hikâyelerde bir aşk içeceği içme motifi, bir rüyada taze tandır ekmeği yeme motifiyle yer değiştirir (Bu ekmeğin bir toprak fırında pişirilir); ya da yeşil bezelye yemeye; ya da bir elma

yardımları ile ozana âşık olmuştur. Ama iki âşık arasında bir engel vardır. Ya kız çok uzakta yaşamaktadır ve ozan onu bulmak için çok uzun bir yolu kat etmek ve birçok maceraların⁶ da üstesinden gelmek zorundadır ya da ikisi de aynı yerde yaşıyordur ancak sınıf, zenginlik⁷ veya dini⁸ yönden bir farklılık vardır. Bu nedenlerden dolayı da daha sonra yine ayrılırlar ve tekrar bir araya gelmek için çeşitli maceralardan geçerler. Kahraman geçirdiği maceralarının tamamında genellikle galip gelir. Bazen şarkılarıyla⁹ güzele ya da büyüünün gücüne teşekkür eder. Bazen de bir kerametiyle kendisini kurtaran, bir rüyada ona görünen yaşlı pirin¹⁰ yardımlarına teşekkür eder. Sonuç olarak bütün felaketlerin üstesinden gelinir, âşıklar birleşir ve hikâyeye mutlu son ile biter. Sadece bir hikâyede son farklıdır: Kerem ve onun sevgilisi Aslı bir araya gelemez çünkü kızın Ermeni olan babası kızının Müslüman biriyle evlenmesini engellemek için büyüü bir elbise giymeye onu zorlar. Gerdek gecesi için kız bu elbiseyi giyer ve bununla birlikte Kerem her ne kadar zorlasa da elbisenin düğmelerini açmak mümkün olmaz. Nihayet Kerem yorgun düşer, güneş doğar ve gelin gecesi sona erer. Keremin ağzından bir alev çıkar “Aah” diye bir feryat eder ve o bu ateşle yanar kül olur. Sevgilisi Aslı ise Kerem’in küllerinin yanında onun yasını tutar; dördüncü gününde ise Aslı saçları ile Kerem’in küllerini toplamaya çalışır ancak onunda saçları alev alır ve o da yanarak kül olur. Biz biliyoruz ki böyle biyografiler ve bugün mutlu sonla biten diğer Türk halk hikâyeleri yaklaşık bir asır önce, eski zamanlarda mutlu bir sonla bitmektedir, böyle kötü bir sonla

yemeyle; ya da mevlit içeceği içme motifiyle yer değiştirebilmektedir (Mevlit, Hz. Muhammed’in (s.a.s) doğum günündeki bir törenin adıdır.).

⁶ Sümmani ve Gülperi hikâyesinde Âşık Sümmani’nin sevgilisi Gülperi Badakhshan’dan uzakta yaşamaktadır. Âşık Sümmani ona kavuşabilmek için çok uzun bir seyahatin üstesinden gelmek zorunda kalır. Şahsenem tiflis’te yaşamaktadır ve Tebriz’de yaşamakta olan Âşık Garip’in rüya kızıdır.

⁷ Âşık Garip sevgilisinin yaşadığı tiflis’e gelir ve onunla evlenmek ister. Kızın babası zengin bir tüccar; Garip ise fakirdir. Kızın babası kız için ondan 300 altın lira talep eder. Garip bu parayı kazanmak için yedi yıl boyunca seyahat eder. Emrah ve Selvi hikâyesinde kızın, Emrah gibi fakir bir âşığa Selvi gibi soylu bir kızı vermek istemeyen erkek kardeşleri Selvi’yi ve onun zenci hizmetkârını alıp uzaklara götürürler.

⁸ Kerem ile Aslı’da din, çiftleri ayırmaktadır. Kerem Müslüman’dır Aslı ise Ermenidir. Kızın babası bir Ermeni papazdır ve bir Müslüman’a kız vermeyecektir. Aslı’yı alır uzaklara götürür. Onun peşinden Kerem Anadolu’nun bütün kasabalarını dolaşır.

⁹ Bir gün Kerem Aslı’yı bulmak için seyahat ederken kendisini öldürmek isteyen kırk hırsızla karşılaşır. Kerem bir halk türküsü ile onlara hitap eder; saz çalmadaki ustalığı ve türkünün güzelliği sayesinde hayatı kurtulur. Başka bir gün Kerem Süphan dağındayken sis yolunu kaplamıştır, hiçbir şey görülmemektedir ve o yolunu kaybeder. Bunun üzerine Kerem sisin tamamen kalkmasıyla sonuçlanacak bir türkü söyler ve yol tekrar görünür olur. Âşık Garip, sevgilisine kavuşacağını umduğu Tiflis yolundayken büyük bir nehirle karşılaşır. Karşıya geçecek ne bir köprü ne de bir araç vardır. Garip alır sazını eline ve bir türkü söyler. Bunun üzerine suyun akması durur ve bir yol açılır ve böylece Garip yoluna devam edebilir.

¹⁰ Yedi yıl boyunca seyahat ettiği için Âşık Garip, evlenmek için gereken parayı kazanmıştır ve sevgilisinin yaşadığı yere dönme isteği kendisinde oluşur. Bulduğu yerden (Aleppo) sevgilisinin evine seyahat etmek tam altı ayını alacaktır. Fakat bir hafta sonra sevgilisi Şahsenem’in bir başkası ile evleneceğine dair bir söylenti duyar. Hızlı bir şekilde hemen iyi bir at alır ve yola koyulur. Fakat atı öyle hızlı sürmüştür ki at dayanamaz çatlar ve ölür. Bunun üzerine kendisine aşk içeceğini veren aziz Hızır İlyas ona yardım etmek için gelir. Garip’i atının arkasına alır ve bir anda onu Tiflis’in sınırına kızın yaşadığı yere kadar götürür. Tufarkanlı Abbas hikâyesinde cesur âşık bir kuyuya düşer ama kendisine rüyada aşk badesi sunan aziz tarafından kurtarılır.

bitmez. Fakat daha sonra âşıklar izleyicilerinin arzuları istikametinde bu sonları değiştirmişleridir.¹¹

Bugünün biyografik halk hikâyeleri üç farklı şekilde ortaya çıkmıştır: (1) Yaşayan bir âşık, hayatına dair olaylar ile şiirlerini birleştirerek bir halk hikâyesi gerçekleştirir ve onu anlatır. Bu hikâyelerde, hadiselerin kahramanı ve şiirlerin yazarı hep aynı kişidir. Yani âşığın kendisidir. Yaşayan âşıklardan olan Ali İzzet böyle bir şekilde hayat hikâyesini ortaya koymuştur.¹² (2) Kendisi de âşık olan ikinci bir kişi, âşığın hayatı ile ilgili güncel gelenekleri ve diğer âşıkların şiirlerini bir halk hikâyesi şeklinde bir araya getirir. Bu tarz bir hikâye sadece kahramanın ölümünden sonra ortaya çıkar ve kahramanı yakinen tanıyan birisi tarafından onun hayatı ile şiirleri birleştirilir. Âgâhi Baba elli yıl önce yaşamış bir şairdi. Hayatın bir halk hikâyesi haline ise âşık Ali İzzet tarafından getirildi. (3) Yazarların hikâyeleri anonimdir ve tıpkı "Ercişli Emrah ve Selvi", "Âşık Garip ve Şahsenem", "Kerem ve Aslı", "Tufarkanlı Abbas", "Karaoğlan ve İsmihan Sultan", "Minhaci ve Ağgelin" hikâyelerinde olduğu gibi ölmüş bir âşığın hayatı ve onun şiirleri hakkında bilgiler içermektedir.

1. ve 2. grupta hikâyeler sadece son safhada yazılı olarak kaydedilmiş ve sözlü gelenek haline gelmemiştir. Bunun sebebi de onların tipik halk hikâyelerinden farklı olmalarıdır ki ilerde 3. Grupta temsil edileceklerdir. Oysaki 1. ve 2. gruplar modern roman için doğrudan bir bağlantı oluşturur.

Özellikle Ali İzzet'in hikâyesinde ve 1. gruptaki hikâyelerin düzenlenmesinde bazı detayları vermek uygun görünmektedir. Âşık Ali İzzet 1936'da hapisteyken hikâyesini yazmaya başlamıştır. Bu arada on yıldan beridir şiir yazmakta olan biri olduğu için zaten bir halk hikâyesi yazma hususunda da yeterliydi. Bu şiirler niçin bestelendiklerini açıklayan düz yazılara da sahiptiler.¹³ Ali İzzet zaten biyografik bir karaktere sahip olan ve düz yazı niteliğinde olan bu şiirlerle hayatının gerçek hadiselerini birleştirerek hikâyesini oluşturdu.

¹¹ Biz favori bir kahraman için izleyicilerin duyduğu derin endişelere dair örneklere sahibiz. Hikâyede Kerem'in öldüğünü ve sevgilisi ile birleşemediğini herkes bilir. Ancak yine de bir gün bir âşık bir bey tarafından verilen bir davette-eğlencede Kerem hikâyesini anlatırken aşağıdaki hadise gerçekleşmiştir. Hikayenin sonuna doğru Kerem kül olur. Aniden, yüksek rütbeli bir seyirci, tabancasını çıkarır ve havaya ateş eder ve "Ya Kerem öldürme, yoksa seni öldürürüm" diyerek âşığı tehdit eder. Bunun üzerine âşık bir çıkış yolu bulur ve Kerem'i öldürmez ve daha sonra hizmetçisi ile onu kavuşturur. Güney Anadolu'da bu âşık, Kerem'i öldürmeyen âşık olarak tanınmaktadır. (Şükrü Elçin: Kerem ile Aslı Hikâyesi, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara, 1949). Bugün mutlu sonla biten Tufarkanlı Abbas hikâyesi eskiden ölüm ile bitmekteydi. İki sevgili kahramanın bir yılan tarafından ısırılması ve ölmesi nedeniyle ayrılırlar. Fakat daha sonra âşık sevgilileri birleştirmek için bu sonu değiştirir.

¹² Ali İzzet Özkan Sivas vilayetinde Şarkışla'nın uzağında Höyük köyündendir. Kendisi kırk yaşında bir çiftçidir. Onun yayınlanmamış iki hikâyesine sahibiz.

¹³ Ali İzzet tek kişilik "şiir artı nesir" performansını icra ederken ben de kendimi bazı durumlara karşı hazırladım. Ali İzzet bir şiir söylemeye başlamadan önce o şiiri bestelemesine neden olan hadise hakkında bilgi verir. Ve daha sonra şiirin kendisinden geldiği için Ali İzzet "Hadi şimdi Ali İzzet'in söylemek zorunda kaldığı şeylere bakalım" sözcükleriyle kendisinden daha başka biri olarak kahramana işaret eder. Böylece Ali İzzet kendisini tipik bir halk kahramanı yerine feda eder.

Ayrıca, malzemeleri düzenleyerek hayali olaylar ve yeni şiirler ile boşlukları doldurdu. Bu düzenlemeyi sadece bir takviye etme veya uyarılama süreci olarak düşünmek hata olur. Halk hikâyesinin nesir bölümü asla âşığın gerçek hayat hikâyesi değildir. Yazar üç faktörün etkisi altında biyografik verileri değiştirir: (A) Halk hikâyesinin geleneği. (B) Sosyal çevrenin eğilimleri ki bu çevre hikâyenin yayılmasını destekler. (C) Halk hikâyelerinin yapısının gereksinimleri ve kuralları. (A) insanların tercihleri ve eğilimlerinin etkisi altında halk hikâyesi geleneğinin geçtiğimiz yüzyıl boyunca gelişmesine devam etmesi sonucu halk hikâyesinin bu özel formu oluştu. Hikâyenin teması ve kahramanı izleyicinin beğenisi ve inançlarına tercüman olacak biçimde şekillenir. Türk toplumu inanmaktadır ki rüyada sihirli bir içecek içen ve bunun üzerine şiir yazmaya başlayan bu âşıklar yüce insanlardır. Onlar gerçektirler, güçlüdürler, hikâye anlatıcıdırılar.

Allah'ın lütfüyle âşıklar (Hak âşığı) şeklinde isimlendirilen bu ozanların çoğunu halk sever. Bu nedenle hikâyelerdeki hemen hemen bütün kahramanlar bir rüyada sihirli bir içeceğin sonucu olarak âşık olurlar ve şiir yazmaya başlarlar. Nitekim geleneğin etkisi altındaki Ali İzzet de bir pir tarafından yetkilendirildikten sonra şiir yazmaya başlayan bir şair olarak bilinmektedir. Aslında bununla birlikte onun uzun süren bir âşıklık eğitiminin olduğunu ve bu süreçte saz çalmayı öğrenirken şarkılar bestelemeye başladığını da bilmekteyiz. Ali İzzet kendi halk hikâyesinde doğduğu dönemin şartlarını şu şekilde anlatmaktadır: Zengin bir adamın hiç oğlu yoktu. Mahalledeki tekkelerden birine gitti. Bir koyun kurban etti ve Allah'a dualarla yalvardı.¹⁴ Bunun sonucu olarak da Ali İzzet dünyaya geldi.

Doğüstü bir güç olmaları nedeniyle kahramanları doğuşu, ayrıca Türk halk hikâyesi geleneğinin de bir özelliğidir. Aslında Ali İzzet dini bir adaktan ötürü dünyaya gelmemiştir ve o, erkek kardeşleri olduğu bilindiği için tek erkek çocuk da değildir. Türk halk hikâyelerinde sihirli bir içecek yoluyla aşka düşen kahramanlar asla hayatlarının hiçbir aşamasında daha önce rüyalarında görmedikleri birine âşık olmamışlardır. Hikâyedeki kahraman güzelliği ile ünlü biriyle tanıştırıldığında asla onu şöyle bir süzme ihtiyacı duymaz. Onun tek endişesi kendisine rüyada gösterilen o güzele ulaşabilmektir ve bunun için de uzun sürecek bir yolculuğa dayanabilmektir. Nitekim Ali İzzet de sevgilisini bulabilmek için Anadolu'yu bir baştan diğer başa nasıl gezdiğini hikâyesinde tasvir etmektedir. Fakat aslında Ali İzzet saç çalarak para kazanmak için bu kadar seyahati gerçekleştirmiştir. İnsanlar, halk hikâye geleneğinin etkileyici gücüyle Ali İzzet'in hayatını nasıl etkilediğini burada görmektedir. Buna rağmen, Ali İzzet'in hikâyesine benzeyen yeni halk hikâyeleri ki bu halk hikâyeleri toplumun inançlarına göre yüzyıllardan bu yana şekillenen halk hikâyesi geleneğine sahiptir, burada bu geleneğin parçalandığı ve burada yeni toplumsal koşulların bir sonucu olarak yeni halk hikâyelerin oluştuğu görülebilmektedir. Örneğin kendi hikâyesinde sevgilisi dışındaki hiçbir kız için hiçbir şey yapmayan Ali İzzet, gerçekte gittiği her bir köyde bir güzele âşık

¹⁴ Tekke, bir azize olarak kabul edilen herhangi bir büyük din adamının mezarının bulunduğu kutsal bir yerdir. İnsanlar, ölmüş olan bu kutsal adamların birinden herhangi bir amaçla yardım istediğinde, onun mezarına gidip, koyun, keçi, ya da başka bir hayvanı kurban eder ve etini de fakirler arasında dağıtır.

olmuştur.¹⁵ Halk hikâyesi geleneğinin tam bir ihlali olduğunun farkında olan Ozan kendisinin tüm bu kızlar için sadece platonik âşık olduğunu açıklamak zorunda hissediyor. Ama bu anlamsız bir açıklamadır ve bizi hiçbir yere götürmez. Mesela bir köyde, tekrar yeni bir kıza âşık olan Ali İzzet, kızın vücudu hakkında çok heyecanlanıyor. Onu kucaklamak ve göğüsleri okşamak istiyor. Bunun üzerine kız: “Onun platonik bir sevgili olduğunu sanmıştım. Öyle ise göğüslerimle yapmak istediği de ne oluyor?” diyor. Gelenek ve sosyal koşullar gerçekte burada bu açmazda çarpışmaktadır. Gelenek yoluna devam ediyor ama aynı zamanda yeni eğilimler ve yeni inançlar da onu kırmak üzeredir.

(B) Bir halk hikâyesindeki toplumsal inançlar, biyografik verileri, bu veriler bir halk hikâyesine dönüşeceği zaman onların değiştirilmesinde öncülük eder, ayrıca bu hikâyenin yayılmasını ve sevilmesini de sağlar. Hikâye kahramanı Ali İzzet, alevi bir köyden gelmektedir.¹⁶ Alevi inançlarına göre şarkı besteleri yapmak isteyen bir adam, Hacı Bektaş türbesine gitmek ve onun izni için dua etmek zorundadır.¹⁷ Evinin olduğu köyde anlattığı hikâyesinin versiyonunda Ali İzzet ifade etmektedir ki Hacı Bektaş’ın türbesinden aldığı izinden sonra ancak bir şâir olabilmiştir. Ali İzzet’in kendi köyündeki versiyondan habersiz başka bir bölgede yaşayan insanların kullandıkları versiyonda ise Ali İzzet çok güzel bir kıza âşık olduktan sonra ancak şiir yazmaya başlamıştır. Bu farklılaşma, kendisini seyircinin beklentilerine göre hikâyeyi ayarlamak zorunda hisseden anlatıcılardan kaynaklanmaktadır.

(C) Halk hikâyelerinin yapılarında bazı belirli özellikler vardır. Örneğin ilave edilen manzumelerin mantıksal olarak da hikâyeye oturtulması gerekmektedir. Bazen bir şiir için doğru bir yer bulmak zordur. Dolayısıyla yapısal zorunluluklardan ötürü, kahramanın hayat hikâyesinde, bu hikâye bir halk hikâyesine dönüştürülürken, bazı değişiklikler yapmak gerekmektedir. Bir hikâyedeki şiir sayısı arttıkça hikâye daha fazla güzel olarak sayılmaktadır. Ali İzzet’in kendi şiirlerinin çoğunu hikâyesine katmak istemesinin nedeni budur. Bu kadar fazla şiiri (yaklaşık 100 şiir) ustaca hikâyeye yerleştirmek oldukça güçlü ve Ali İzzet bu nedenle kendisini şiirler lehine mensur bölümlerde bazı değişiklikler yapmak zorunda hissetti. Bu değişen parçalar onun hikâyesinde oldukça büyük bir alanı işgal etmektedir. Bu üç grubun tipik halk hikâyesi yazarları bugün unutulmuştur ve bu tür hikâyelerin anlatıcıları bu yazarların aslında hiç var olmadıklarına inanmaktadırlar. Benim düşünceme göre, Türk halk hikâyelerinin büyük bir bölümünü temsil eden bu hikâyelerin hiçbir yazar tarafından yazılmış olmadığına, kendi kendilerine gelişerek halk hikâyelerine dönüştüklerine inanmak bir hata olacaktır. Onların gelişimlerini anlamak için ozanların şiirlerinin karakteristik özellikleri hakkında birkaç şey söylemek gereklidir. Türk Halk Edebiyatı ozanları, hemen hemen her zaman şiirlerini belli başlı küçük veya büyük bir olay

¹⁵ Gerçi Ali İzzet hikâyesinde söylediğine göre üç ya da dörtten daha fazla olan sevgililerinden birinin mavi gözleri nedeniyle köyünü terk etmiştir. Ali İzzet güney Anadolu’da bir Türkmen kızına âşık olur. Biraz zaman sonra bir yörük hizmetçinin köyüne girmek ister. Ali İzzet Sivas’a yakın bir çiftlikteki çiftçinin kızına âşık olmuştur.

¹⁶ Alevilik, heterodoks İslam tarikatlarından biridir. Anadolu’da Aleviliğe mensup Türkler bir azınlık temsil etmektedir.

¹⁷ On üçüncü yüzyılda yaşamış olan Hacı Bektaş, büyük bir dini bir figür olmuştur. Alevi öğretisinin kurucusu olarak kabul edilir. Onun mezarı ve dergahı, Kırşehir İlinin Hacı Bektaş Köyündedir.

hakkında oluştururlar. Onlar ayrıca bazı olaylardan da kısaca şarkı şeklinde bahsederler. Bu açıklama seyircinin daha kolay anlaması sağlamaktadır. Bu nedenden ötürü şiirler genellikle nesir bölümlerince tanıtılır. Mensur bir bölüm ile bu kadar kısa ve basit bir şiir kombinasyonu bir halk hikâyesinin en basit desenini göstermektedir. Çağdaş bir halk ozanı öncelikle kendi şiirlerini söyler ve o ayrıca bu açıklamalarda kendi hayatı hakkında bir şeyler anlatır.¹⁸ Bu "şiir artı nesir", öncelikle yazarın kendisi tarafından icra edilir ve daha sonra öğrencileri ve arkadaşları üzerinden çeşitli sosyal ortamlarda yayılır. Bu yayılma ile biyografik verilerden gelen gerçek hadiselerden ilk kalkış gerçekleşmiş olur. Bu durum halk şiirinin sözlü dolaşımının kaçınılmaz bir sonucudur ve biyografik veriler de onunla ilişki içerisindedir. Ama sadece bu şekilde tüm değişiklikleri açıklamak kolay değildir. Daha doğrusu bu değişikliklerin psikolojik ve sosyal şartlandırma diye iki kökeni-nedeni vardır. Âşığın kalitesi, etkisi ve gücü psikolojik şartlandırmayı belirlerken, âşığın seyirciye göre uyarlama yapma ve seyirciyi memnun etme isteği de sosyal şartlandırmayı belirler.

Âşıkların çoğunun kendi biyografik verilerinin başka âşıklarca ele geçirilmeden önce kendileri tarafından bizzat değiştirildiği de bir gerçektir. Çağdaş âşıklardan Talibi Coşkun kendi hayatından bir olayı aktarmasına göre: Bir gün Ankara'da dolaşırken yolu onu Hacette'ye götürür.¹⁹ Parkta güzel bir bayanla tanışır. Bir anda ona âşık olduğunu anlatan şarkılar söylemeye başlar. Kadın şiirsel formda ve aynı şekilde kendisine cevap verir. Bunun üzerine Talibi bayandan bir öpücük ister ve bayan da onun isteğini geri çevirmez. Bu olay kesinlikle saf bir fanteziden ibarettir çünkü Türk toplumunda şartlar ne olursa olsun hiçbir şekilde bir erkek ve bir kadının herkesin önünde böyle bir şekilde öpüşmesine izin vermez. Bunu, hikâyeyi oluşturan âşık bilinçli olarak icat etmiştir. Öncelikle Âşık Talibi burada şiirleri ve çok güçlü olan kişiliğiyle bir bayanın bir anda nasıl ele geçirildiğini göstermek istemiştir. İkinci olarak da bir bayana şarkı söyleterek onu hikâyenin içerisine bu şekilde katarak seyircide bir merak uyandırmak istemiştir.

Âşığın-kahramanın gerçekten bir kopma olarak bizzat kendisinin icat ettiği bu şiir artı nesir durumu, kendi ölümünden sonra benzer bir şekilde de devam ettirilir. Dahası nesir bölümlerinde efsanevi motifler de yer alır. Gerçekten de âşıklık kurumunda, yaşayan bir kural olarak "legendizing" in öğrenciler üzerinde önemli bir rol oynadığı söylenebilmektedir. Belli ki ustalarına karşı duydukları sevgi ve hayranlık nedeniyle öğrenciler, ustalarının hayat verilerini efsaneye dönüştürebiliyorlar. Bazen sadece tek bir serüvenin ifadesi olan tek bir şiirden hareketle oluşturulmuş olan bir halk hikâyesi, âşığın hayatıyla ilgili diğer maceralarla birlikte yeni nesir bölümlerinin de eklenmesiyle ve daha pek çok başka maceralar ve şiirlerin de ilave edilmesiyle geliştirilir. Bugün halk edebiyatının elimizdeki bu neticeleri ile biz, bu

¹⁸ Çağdaş halk ozanları da bu geleneğe göre okumaktadırlar. Henüz halk hikâyeleri oluşmadan önce yaşamış olan Artvin'den Efkarı ve Şarkışla'dan Talibi adlı âşıklar kendi şarkılarını söylerlerken genelde kendi hayat hikâyeleri hakkında da bilgiler vermişlerdir. Bir hikâyeye dönüştürülmeleri durumunda bu parçalar birer bölüm meydana getirmeye hazırdırlar.

¹⁹ Çevirmenin notu: Eski Ankara'nın güneyinde bir tepe, şimdi ise alt tabakadan ziyaretçilerin genelde ziyaret ettiği bir parktır.

gelişmeyi oldukça iyi bir şekilde belgeleyebiliriz.²⁰ Hikâye anlatıcıları ve halk ozanları aracılığıyla halk arasında yaygınlık kazanan basit ya da daha karmaşık "şiir artı nesir" (bozlak) türküleri ve kısmen kafiyeli olan anekdotlar, bir âşığın ölümünden hemen sonra bir halk hikâyesi için temel malzeme formundadır. Bu materyali bir halk hikâyesi formuna kavuşturmak için bir âşığın onun üzerinde çalışması gerekmektedir. Bir âşığın hayatı hakkında dolaşmakta olan bilgileri ve onun şiirlerini derleyip düzenleyerek, halk hikâyesi geleneği ile o âşığın hayatı hakkında yeterli bilgilere sahip bir âşık tarafından ya da bir hikâye anlatıcısı tarafından bir halk hikâyesi oluşturulabilir.

Eski tip halk hikâyelerinde tek bir yazarın olmadığını söylenmesinin nedeni budur. Gerçekten de modern edebiyatın bir parçası olan bir romanın yazarına bakıldığı gibi aynı ışık altında bir halk hikâyesinin yazarına bakmak, onu bu şekilde dikkate almak tam anlamıyla doğru değildir. Hikâyeyi şekillendirecek olan materyalin önemli bir kısmı zaten vardır ve hikâye yazarının tasarrufu altındadır. Hikâyenin bir parçası olacak olan şiirlerde hikâye yazarı bir değişiklik yapmaz. Hikâye yazarı bu şiirleri doğrudan kahramanın ağzından çıktığı şekilde hikâyeye katmak zorundadır. Halk hikâyesi geleneği, şiirleri değiştiren veya onları yanlış okuyan şairleri asla affetmez. Ayrıca kahramanın biyografik verileri yazar tarafından bilinir ve bu nedenle de hikâyenin oluşturulmasında yazar büyük değişiklikler yapamaz. Yazarın işi şiirlerin seçilmesi, biyografik verilerin düzenlenmesi ve halk hikâyesi geleneğine göre düzenlemelerin yapılmasından ibarettir.

Elimizde 3 gruptan tipik bir halk hikâyesi oluşumunu gösteren iyi bir örnek bulunmaktadır. 1901 yılında ölen Âşık Minhaci'nin hayatı bugün tipik bir halk hikâyesidir.²¹ Bu halk hikâyesi, halka açık eğlence yerlerinde ve festivallerde âşıklar tarafından icra edilmektedir. Âşık Minhaci on yedi ya da on sekiz yaşlarında iken komşularının kızı olan Emine ile evlenmiştir. Ama kısa bir süre sonra iktidarsız olduğunu belli olunca, karısı onu terk etti ve komşu köyden bir genç adamla evlendi. Minhaci'nin şiirlerinin önemli bir yüzdesi bu bölüme ayrılmıştır. Minhaci ömrü boyunca kendisini insanların daha iyi anlayabilmesi için evliliğinden önceki yazdığı şiirlerde olduğu gibi ayrıldıktan sonra yazdığı şiirler üzerinde de açıklamalar yaptı ve adı geçen bölümleri şarkı şeklinde icra etti. 1939'a kadar Âşık Minhaci'nin yayınladığı şiirler bir halk hikâyesi haline gelemedi ancak onun hikâyesinin

²⁰ "Şiir artı nesir" in dışında, şiirleri ile biyografik verilerinin en basit örneklerinin bulunduğu yer güney Anadolu'dur. Bu şiirler Bozlaklardır ve açıklayıcı nesir bölümleri ile birlikte bir ya da daha fazla şiirden oluşmaktadır. Ama onların ana özelliği her zaman şiirdir: Nesir bölümünün ise şiiri daha anlaşılır hale getirmek için başka herhangi bir işlevi olmayan ikincil bir öneme sahiptir. Kompleks nesir bölümlerini göre Bozlaklar sadece bir şiiri değil, iki, üç ya da dört şiiri kapsayabilmektedir. Biz ayrıca eksik olmasına rağmen bir halk hikâyesinin bütün özelliklerini taşıyan ve tam bir halk hikâyesinin meşhur âşığının hayatından sahnelerin tanıtıldığı bir halk hikâyesinin parçalarına sahibiz. Yaklaşık altmış yıl önce ölen Şenlik ve Sümmani adlı iki âşığın hayatları hakkındaki hikâye parçaları, bugün Doğu Anadolu'da halk ozanları tarafından söylenmektedir; Örneğin bugün halk ozanları ya Âşık Sümmani'nin Kırım'a seyahatinden ya da Âşık Şenlik'in İzani ile olan atışmasından bahsetmektedirler. Bu parçalarda halk hikâyelerinin bütün özellikleri vardır fakat onlar âşığın bütün hayatının hikayesini anlatmazlar.

²¹ Minhaci (1862-1901) Sivas vilayetinin Deliktaş köyündendir. Çiftçilik ve çobanlıkla hayatını kazanmıştır. Babası Deliktaş'tan ünlü âşık, Âşık Ruhsat'tır.

izlerini sözlü gelenek içerisinde görmek mümkündür. O zamana kadar Minhaci üzerine derlenen malzemeler ve hatta onun hayatı ile ilgili şiirleri bile bir halk hikâyesine dönüştürülmedi. Minhaci'nin yaşadığı bölgede çalışma yapanlar, onun hayatı ile ilgili çok fazla dedikoduya şahit olmuşlardır. Fakat bu araştırmacılar ancak son on yıl içerisinde onunla ilgili tam bir hikâyeyi keşfedebilmişlerdir. Minhaci'nin ölümünden sonra kırk ya da elli yıl boyunca onun hayatı çevresinde gelişen şiir geleneği, olgunlaştı ve yayıldı. Onun hayatıyla ilgili bütün materyale hâkim olan usta bir âşık bütün parçaları bir araya getirdi, onları düzenledi ve onları bir halk hikâyesi şekline soktu. Bu usta âşık belki de hala hayattadır. Bu âşık bilinmeyen bir kişidir ancak Sivas bölgesinde yapılacak bir çalışmayla her an bu kim olduğu belirsiz olan âşık keşfedilebilir. Onlar kim olursa olsun, tüm ünlü ozanlar Minhaci'nin hikâyesini bilmektedir.²² Türk biyografik halk hikâyelerinin bileşenlerinin önemli bir yüzdesi Türk âşıklarının hayatlarından alınmıştır. Âşıkların sosyal statüleri ve hikâyelerindeki hadiseleri tasvir etme şekilleri arasında büyük benzerlikler vardır.²³ Hikâyenin en önemli bölümü âşığın gerçek hayatından getirdikleri ve yaptığı seyahatlerdir. Her âşık genellikle para kazanmak için ama bazı zamanlar da sadece seyahat etmenin keyfi için Anadolu'nun büyük bir bölümünü baştanbaşa dolaşmıştır. Hikâyelerdeki uzun seyahatler âşığın gerçek hayatını yansıtmaktadır.²⁴ Hikâyelerdeki coğrafi isimler genelde âşığın hayatında önemli bir rol oynamış olan vilayetlerden oluşmaktadır. Ayrıca hikâyelerde sıklıkla halka açık karşılaşmalarda diğer âşıklara karşı kahramanın yeteneğini ispatlamak zorunda olduğu bölümler, gerçeklikten hikâyeye dönüştürülmüş olan âşığın gerçek hayatından oluşmaktadır.²⁵ Halk hikâyeleri, âşıkların sazı ve sözü yoluyla sözlü gelenek haline geldikten sonra bu hikâyeler bütün diğer folklor ürünlerindeki değişimlerde olduğu gibi benzer şekilde değişir. Her hikâye anlatıcı seleflerinkinden farklı bir şekilde bir hikâyeyi farklı bir versiyonda icra eder ve böylece çok sayıda versiyon ortaya çıkmış olur. Sözlü aktarımdan dolayı meydana gelen değişiklikleri incelemeyi, çeşitli versiyonlar arasında karşılaştırmalar yapmayı ve hikâye yazarı ile âşıkların icrası ve sosyal çevreleri arasındaki

²² Âşık Minhaci'nin hayatını anlatan âşık Sivas vilayetinin Savcun köyünden Ömer'dir. Ancak şu ana kadar kendisiyle şahsen tanışmadım.

²³ Hikâyelerdeki âşıklar, Kerem ve Garip'teki gibi bize birer bey ya da sultanın oğlu olarak tanıtılmalarına rağmen aslında tam olarak gerçek hayatları boyunca çeşitli zorluklar altında yaşamlarını sürdürürler ve yoksuldurlar. Kerem İsfahan Şahı'nın oğludur; Garip ise zengin bir tüccarın oğludur. Fakat hikâyenin henüz başında bu kahramanlar birden bütün zenginliklerini kaybederler ve bütün hikâye boyunca onlar başka diğer âşıklar gibi saz ve sözlerinin dışında hiçbir varlıkları olmadan yaşarlar.

²⁴ Âşıklar gerçekte ekonomik nedenlerle seyahat etmekte olmalarına rağmen hikâyelerde âşıklar sevgililerini bulmak için seyahat ediyor gösterilmektedirler. Ekonomik neden ikinci sırada gelmektedir.

²⁵ Karşılaşma bölümü bir âşığın hayatında önemlidir. Bir halk ozanı gücünü-yeteneğini göstermek için diğer ozanlar ile rekabet içine girmesi ve muzaffer olması gerekmektedir. İki âşığın arasında cereyan eden bir karşılaşma belli bir geleneği takip etmektedir. Her iki âşık da saz ve şarkıyla şiir formunda birbirlerine sorular ve bilmeceler sorarlar. Her kim bu sorulan sorulara şiir formunda bir cevap bulmakta başarısız olursa kaybetmiş olur ve sazını da karşısındaki usta âşığın eline teslim eder. Bu yarışma-bölümü hemen hemen her biyografik halk hikâyesinde bulunmaktadır. Oldukça fazla seyahatlerde bulunan bir âşık, gittiği her yerde, diğer âşıklardan birkaçı ile karşılaşmaya girebilir ve her zaman da kazanır.

ilişkileri araştırmayı bu makale oldukça ileri götürecektir.²⁶ Halk hikâyeleri yeni sanatçıların ve yeni izleyicilerin bulunduğu çevrelere aktarılırken şu kadarını söyleyebilirim ki, bu hikâyelerdeki bazı bölümler değişir. Türk Halk hikâyelerinin folkloristik karakteri bu durumu türemiştir. Aynı zamanda bazı bölümler her icra edildiğinde az ya da çok değişmeden kalabilmektedir. Bu bölümler hikâyenin orijinal yazarın katkısını temsil etmektedir. Bu bölümler, belirli bir şairin özel yaratımları olduğu için bölümlerin değiştirilmeden bırakılması hususunda âşıklar dikkatlidir.

²⁶ Bu soru üzerinde ayrıntılı malzeme için (Ankara, 1946) Pertev N. Boratav, Türk Halk Hikayeleri ve Halk Hikayeciliği'ne bakın.